

XHEVAT LLOSHI

DISA NGA LUHATJET E SOTME TË PIKËSIMIT

Për arsye stilistike dhe subjektive, e gjithashtu për shkak të variacionit si dukuri e përgjithshme gjuhësore, disa anë të pikësimit nuk mund të jepen si të përcaktuara përfundimisht dhe të detyrueshme. Ky është burimi kryesor i luhatjeve gjatë zbatimit praktik të Rregullave të pikësimit¹ në tekstet e shkruara. Ndërkaq, në dhjetëvjeçarët e fundit është shfaqur një burim tjetër me ndikim të fortë. Ky është ndikimi i traditës anglo-saksone, i cili shkon krahas gjithë trysnisë tjetër të anglicizmave mbi shqipen e ditëve tona, si pjesë e globalizimit.

Çështja e parë dhe e ngutshme, tek e cila dëshiroj të tërheq vëmendjen, është e ashtuquajtura ‘presja dhjetore’. Në *Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe* (1980), jepet ky përkufizim: “presje që ndan shifrat e njësheve, të qindësheve etj. nga shifrat e të dhjetave, e të qindtave etj., në një numër dhjetor” dhe vijohet po me këtë përkufizim për *shifrat dhjetore*: “shifra pas presjes së numrit dhjetor”. Po këto përcaktime i gjejmë edhe në ribotimin e vitit 2006, duke mos e njohur realitetin shkrimor. Nën ndikimin e praktikës botërore, tashmë prej afër tridhjetë vjetësh nuk ka më presje dhjetore në të gjitha veprimet financiare dhe në të gjitha shkresat zyrtare ku dalin shifrat për shumat e monedhave. Jo vetëm kaq, por edhe pajisjet elektronike veprojnë automatikisht, duke mos e njohur presjen dhjetore. Po sjell dy shembuj:

KUPON TATIMOR

GO TECH Rr. Medar Shtylla

DATA: 05/02/2018 19:32

BATERI LR03AAA 15U MAX	100,00 B
TOTALE LEK	100,00
VLERA PA TVSH B 20%	83,33
TVSH B 20%	16,67

Mandat pagese

Datë 02/26/2018

XHEVAT LLOSHI

Pension pleqërie i plotë	24,468
Kompensim i shpenzimeve nga ndryshimi mbi çmim të energjisë elektrike	350
Kompensim nga ndryshimi i çmimit të bukës, vajgurit e gazit të lëngshëm	150
Kompensim nga rritja e çmimit të energjisë elektrike VKM 8, dt. 14.01.2015	648
Neni 33 Stok	743
VKM 565 Kompensim Stok	640
Totali i periudhës	26, 999

Shihet qartë se qoftë nga një bankë, qoftë nga një dyqan, faturat i kanë shifrat me presje, të cilat nuk kanë aspak vlerën e presjes dhjetore, domethënë 24,468 nuk do të thotë ‘njëzet e katër e 468 të mijtat’, por ‘njëzet e katër mijë e katërqind e gjashtëdhjetë e tetë’. Ndërsa te shifrat 100,00; 83,33; 16,67 nuk është presje dhjetore, sepse shënon qindarkat, të qindtat, centët (në ligjërimin e shkujdesur *santim*), prandaj pas presjes nuk vihet vetëm një zero ose një numër tjetër i vetëm. Kjo praktikë nuk ka asnjë mundësi që të ndryshohet, aq më tepër që po me këtë mënyrë shkrimi janë gjithë dokumentet e pafund me vendet e tjera, pavarësisht se cila është monedha. Rrjedhimisht, kam një propozim:

Instituti i Gjuhësisë t’i paraqesë Ministrisë së Arsimit e të Sporteve një projekt-vendim, ku të përcaktohet qartë se ndalohet përdorimi i togfjalëshit “presje dhjetore” në të gjitha tekstet e lëndëve mësimore për të gjitha nivelet e arsimit, ndërsa të shtohet togu i panjohur deri më sot: ‘pika dhjetore’. Për shembull, kur jepen vlerësimet në një konkurs, në një ndeshje etj. shifra ‘3.2’ ose ‘3.20’ do të lexohet ‘tre pikë dy’, ose ‘tre pikë njëzet’, ku ‘dy’ pas pikës ka kuptimin: dy të dhjetat, ‘njëzet’ pas pikës ka kuptimin: njëzet të qindtat.

Te përkufizimi i vetë fjalës ‘presje’ në fjalorët e gjuhës shqipe thuhet se “ndan një fjalë, një grup fjalësh ose një a më shumë fjalë”, domethënë nuk përmendet rasti i shifrave, i numrave. Edhe në “Rregullat e pikësimit” nuk përmendet rasti i shifrave, ndërsa shtohet: “Presja i përgjigjet një pushimi të shkurtër në ligjërimin e folur”. Besoj se tashmë është e domosdoshme që, krahas krerëve, si p.sh. ‘Pikësimi në shënimet në fundfaqe’, të shtohet një krye përmbledhës: ‘Pikësimi me shifrat’, duke përfshirë edhe paragrafë për dy pikat ‘midis dy numrave që tregojnë orët dhe minutat’, edhe shënimin e datave, të gradëve të temperaturës.

Çështja tjetër, e cila po për të njëjtat arsye shfaqet sot me luhatje të gjerë, është paraqitja e dialogut, e ligjëratës në vetën e parë. Prej kohësh ne kemi ndjekur traditën neolatine, ashtu si edhe për presjen dhjetore. Tre shekuj më parë J. F. Marmonteli pati përcaktuar vënien e një vize para fjalëve të folësit. Në “Rregullat e pikësimit” për këtë janë paragrafët 163 dhe 164. Në kreun 8 për “Thonjëzat” nuk përmendet rasti i vendosjes së tyre me të njëjtin funksion si të vizës në rastin e dialogut. Ndërkaq, tradita anglo-saksone nuk e ka pranuar zgjidhjen e Marmontelit. Në një roman të tërë anglisht nuk ndesh një vizë në kryeradhë, kur nisin fjalët e një folësi në ligjëratë të drejtë. Ky model ndiqet verbërisht nga përkthyesit e sotëm pa u menduar, sepse kthimi në modelin tonë tradicional kërkon punë të kujdesshme. Te “Si të shkruajmë shqip” (f. 651–652) e kam dhënë një pasazh dy herë për të bërë krahasimin dhe shihet qartë se nevojitet mjaft mund e kujdes për të kaluar nga një sistem në tjetrin.

Megjithatë, e quaj me vend të vë në dukje se këto dukuri nuk po ndeshen për herë të parë në kohën tonë. E kam dëshmuar se K. Kristoforidhi është përkthyesi ynë i parë nga anglishtja dhe i suksesshëm. Mjafton të shihet ‘Historia e Shkrimit të shenjtë’,² përkthyer nga anglishtja, ku shifrat i ndan me presje si anglisht (p.sh. 360,000), ndërsa asnjëherë nuk del kryeradhë me vizë, si në rastet: “Edhe kështu keni me ngranë qengjinë”, thotë Zoti, “Ngjeshunë brezatë tuei, e mbathunë këpucëtë ndë kambët tueja ...”. Natyrisht, gjatë ribotimeve del e nevojshme të afrohem pjesërisht me rregullat e sotme, sepse për variantet toskërisht me shkronjat greke ai detyrohej të ndiqte edhe greqishten, gjë që mes të tjerash, e ka bërë të përdorte dy pikat në vend të pikëpresjes, e cila për greqishten kishte vlerën e pikëpyetjes.

Përveç kësaj, edhe përkthyes të tjerë të mëvonshëm kanë ndjekur modelin e anglishtes. Po sjell një shembull nga revista “Kultura islame” e vitit 1940 (nr. 6–7, f. 257): “Baba”, thirri më i madhi i të treve, “a vdiq mëma? Me kë do rrimë neve? Të lutem mos shko!” të dy më të vegjëlit ju varën për gjunjësh kur po ngrihej. “Baba do të vijm edhe na me ty,” filluan të bërtasin”. Është përkthimi i një rrëfimi me titullin anglisht ‘The Golden Deeds of Islam’. Nuk më duket e nevojshme të zgjatem me shembuj të tjerë, duke nisur nga F. Konica e F. Noli e deri te përkthyesit e dobët të ditëve tona.

Ndryshe nga çështja e presjes dhjetore, këtu besoj se ka nevojë për një diskutim. Mendimi im është që në shkollë të vijohet si parapëlqim me rregullat sipas traditës neolatine, por të jepen njohuri edhe për mënyrën

angleze. Rrjedhimisht, do të jetë e nevojshme, që në një ribotim të Rregullave të pikësimit të përfshihet edhe kjo anë.

Duke e zgjeruar vështirimin, do të na dalë se dhënia e dialogut, e ligjëratës së drejtë të folësit paraqitet si një çështje e mënyrave të rrëfimit në letërsinë artistike. Këtë e kam trajtuar hollësisht³ që më 1975 dhe më pas në tekstin e stilistikës, prandaj ndoshta duhej shtuar diçka jo thjesht për rregullat, por edhe për mësimin e shqipes në shkollë, sepse nxënësit dhe lexuesit kanë nevojë për të kuptuar më mirë diçka nga teknikat shkrimore të letërsisë artistike. Ndërkaq, në librin *Si të shkruajmë shqip* (2010)⁴ i kam shtjelluar hollësisht këto anë për shkollën dhe prandaj nuk po i përsëris këtu.

Nuk ka mbetur pa u prekur nga ndikimi edhe përdorimi i presjes. Jam i bindur se kreu për presjen është e domosdoshme të përmblihet, të ndjekë përgjithësimet dhe jo të hyjë në hollësira sintaksore, të cilat as nxënësit nëpër shkolla dhe as ata që shkruajnë në cilëndo fushë të jetës kurrë nuk kanë për t'i mbajtur mend të gjitha.

Sidoqoftë, këtu jemi te ndikimi i anglishtes.

Paragrafi 49 i Rregullave përcakton: “Nuk vihet presje para shkurtimit *etj.* (*e të tjera*), që mbyll vargun e gjymtyrëve homogjene.” Nuk ka nevojë për shembuj, se në të gjitha përkthimet që bëhen sot drejtpërdrejt mbi tekstin e kompjuterit vihet presja përpara ‘etj.’, sepse ashtu e ka teksti përkatës anglisht.

Paragrafi 46 shprehet, se nuk ndahen me presje gjymtyrët homogjene, që bashkohen me lidhëzat këpujore *e, dhe, edhe*, kurse paragrafi 72 e pranon presjen në fjalitë e bashkërenditura me po këto lidhëz këpujore vetëm kur fjalitë kanë ngjyrim. Mirëpo që më 1866, në botimin e “Abetarit shqip” të Kristoforidhit lexojmë: “Kali asht ma fisnik, edhe ma i viefshim, se gjithë shtazët”. E kam vërtetuar se mjaft nga tekstet e abetares autori i ka përshtatur prej anglishtes.

Në përkthimet nga anglishtja ka përgjithësisht më pak dy pika sesa është mesatarja në tekstet shqipe. Një nga arsyet është, sepse për anglishten dalin zakonisht dy viza, njëra në fillim të renditjes së gjymtyrëve homogjene dhe tjetra në fund të tyre, kurse praktika jonë do të vinte dy pika në fillim, siç e tregon paragrafi 128. Po sjell një shembull nga një libër që ka dalë më 2009: “Disa fshatarë galileas — peshkatarë dhe tagrambledhës — shpikën jo vetëm mashtrimin më gjigant në botë, por edhe një kryekëput unike.” (John Blanchard, *A beson perëndia te ateistët?* Gjirokastër, f. 412). Në të vërtetë paragrafi 128 e ka një problem. Pasi mbaron lista ose numërimi i gjymtyrëve homogjene, cila është shenja se ka

mbaruar? Natyrisht, ka njësi gjuhësore, të cilat vijojnë thënien dhe e bëjnë të qartë këtë gjë, por puna është kur mungon kjo zgjidhje. Paragrafi 128 ka sjellë shembuj vetëm kur mbyllet vargu dhe vihet pikë. Por po në atë faqe të librit të sapocituar gjejmë: “Një student i universitetit të Oksfordit mund t’u referohet krerëve të kolegjeve me anë të titujve të tyre të duhur — *Provosti* i Orielit, *Masteri* i Baliolit, *Rektori* i Ekseterit, *Presidenti* i Magdalenës, dhe kështu me radhë”. Mirëpo na del se tashti vihet një presje përpara lidhëzës ‘dhe’.

Vijmë kështu te fakti që viza e gjatë dyfishe po vihet në më shumë raste sesa paragrafi 165 ose 167; p.sh. po nga ai libër (për të mos e rënduar me tituj burimesh): “Edhe në vetë fushën e kritikëve — fakti historik — Shkrimi duket më i pranueshëm tani”. (f. 413) Për mendimin tim viza e parë nuk nevojitet, në vend të saj duhej një presje.

Nuk e di se nga vjen kjo, por po ndesh vazhdimisht në punime të ndryshme, që përdorin një presje, e cila ndan kryefjalën nga kallëzuesi. Gjithashtu ndajmë me presje plotësit e ndryshëm të kohës, aq sa ndonjëherë katër-pesë gjymtyrë rresht ndahen me presje.

Së fundi, në tekstet e përkthimeve nga anglishtja gjithashtu ka më pak pikëpresje sesa mesatarja e zakonshme e teksteve shqipe. Sërish arsyeja është përdorimi më i dendur edhe për këto raste i vizës së gjatë. Shembulli te paragrafi 119 do të dilte: “Ishte trim e guximtar – prandaj e donin dhe e nderonin në gjithë Gorën.”

Besoj se këto raste janë të mjaftueshme për të dëshmuar ndikimin e anglishtes, ose më mirë të një sistemi tjetër pikësimit, mbi praktikën tonë të sotme. Po të sillja shembuj nga gjithfarë shkresash zyrtare, programesh e raportesh zyrtare që përpilohen në fillim anglisht dhe pastaj përkthehen shqip deri edhe për t’u paraqitur si ligje para Kuvendit, si edhe tekstet universitare të përkthyer dhe gjithfarë materialesh të tjera, do të bëhej e qartë sesa e gjerë është dukuria e imitimit verbtas, prej të cilit lindin shmangie nga tradita e mëparshme dhe luhatjet.

Gjithsesi, nuk mund ta mbyll pa shënuar diçka jo pa rëndësi. Në vetë “Rregullat e pikësimit” ka mjaft gabime shtypi edhe për pikësimin. Në ribotimet e paskëtajme në asnjë mënyrë nuk duhet lejuar që kjo të ndodhë sërish.

BIBLIOGRAFI

- Kristoforidhi, K., *Historia e Shkrimit të Shenjtë (1870 e 1872). Katër Katekizma (1867 e 1872)*. ISSHP, Tiranë, 2017. Shih parathënien ‘Përkthimi në dy variante i Historisë së Shkrimit të Shenjtë dhe i Katekizmit’, f. 26.
- Lloshi, Xh. *Mbi disa forma të reja të organizimit gjuhësor në prozë*, në: “Probleme aktuale të traditës dhe të novatorizmit në letërsinë shqiptare të realizmit socialist”. Tiranë, 1975, f. 182–196.
- Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe*. ASHSH, Shkenca, Tiranë, 2002.
- Si të shkruajmë shqip. Manual i Oksfordit për të shkruarit dhe retorikën, i përshtatur për shqipen*. QAD, Tiranë, 2012; f. 587–663.